

Maria Dombrowicz

Instytut Geografii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego

Leśne zbiorowiska roślinne parków wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego na tle procesów ich degeneracji

The assemblage of forest plants in rural parks in the Kujawsko Pomorskie Voivodeship (province) in light of degeneration processes.

Zarys treści: w artykule przedstawione zostały różne formy degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych, które opisano na podstawie przeprowadzonych badań terenowych z zastosowaniem fitosocjologicznej metody badań fitocenozy.

Słowa klucze: zbiorowiska roślinne, formy degeneracji, sposoby ochrony

Abstract: The article describes the issue of form of degeneration of assemblage of forest plants in the rural parks in the Kujawsko Pomorskie Voivodeship (province).

Key words: plant assemblage, form of degeneration, ways of protection of plant cover

Degeneracja leśnych zbiorowisk roślinnych w parkach wiejskich jest słabo rozpoznany problemem z zagadnieniach geobotanicznych. Po raz pierwszy w literaturze geobotanicznej problem ten opisał Faliński (1966 a, 1966 b). Dokładniejszą analizę procesów degeneracyjnych przedstawił Olaczek (1972, 1974), opisując czynniki zniekształcające strukturę florystyczną zbiorowisk leśnych oraz typując formy degeneracji tych fitocenozy. Taki kierunek badań prowadzonych na terenie parków województwa łódzkiego, okazał się bardzo bliski zagadnieniom ochroniarskim i kształtowaniu przestrzeni wiejskiej, znajdując praktyczne zastosowanie.

Prowadząc badania nad degeneracją środowisk leśnych, występujących w parkach województwa kujawsko - pomorskiego (Dombrowicz 1993), potwierdziły również szerokie możliwości wykorzystania tego typu badań w ochronie środowiska przyrodniczego, pozwalając na określenie sposobów ochrony szaty roślinnej parków wiejskich.

Leśne zbiorowiska roślinne. Formy degradacji

Występowanie leśnych zbiorowisk roślinnych na obszarze parków wiejskich wiąże się z adaptacją naturalnych fragmentów lasów, które włączono do kompozycji parków na przestrzeni historycznych okresów XIX i XX wieku (Bogdanowski 1978). W ten sposób zbiorowiska leśne stały się nieodłącznymi elementami kompozycyjnymi w urządzaniu parków wiejskich, podlegając procesom antropopresji. Według Olaczka (1972) antropopresja jako bezpośrednie i pośrednie oddziaływanie człowieka, jest główną przyczyną zniekształcania zbiorowisk roślinnych.

W parkach wiejskich województwa kujawsko - pomorskiego antropopresja występuje jako pozytywne i negatywne formy oddziaływania człowieka na roślinność. Pozytywna działalność człowieka w parkach wiejskich polega na prawidłowej pielęgnacji szaty roślinnej. Dzięki takim zabiegom leśne zbiorowiska zachowują swoje cechy charakterystyczne, co pozwala na ich florystyczną identyfikację. Natomiast niewłaściwe sposoby użytkowania szaty roślinnej, wśród których do najczęstszych należą: niszczenie drzewostanu, wytyczanie dróg dojazdowych, wypas zwierząt gospodarskich czy zakładanie ogródków warzywnych i sadów są głównymi przyczynami degradacji. Degradacja fitocenozy leśnych przejawia się w pięciu formach: cespityzacji, fruticetyzacji, monotypizacji, neofityzacji i pinetyzacji.

Cespityzacja – powstaje na skutek przerzedzania drzewostanów oraz niszczenia podszytu zbiorowisk roślinnych. **W wyniku tego procesu, zmianom ulega skład runa.** Gatunki roślin dwuliściennych charakterystycznych dla fitocenozy zastępują trawy. Silny rozwój runa trawiastego z udziałem takich gatunków traw jak wiechlina gajowa i kupkówka Aschersona w grądach czy wiechlina zwyczajna i kupkówka pospolita w łęgach zmieniają naturalny skład florystyczny zbiorowisk leśnych.

Fruticetyzacja – jest formą degradacji, która powstaje na skutek przerzedzania drzewostanów zbiorowisk roślinnych, powodując **nadmierny rozwój roślinności podszytu.** W zbiorowiskach grądowych można zauważyć bujny rozrost takich gatunków jak: trzmielina zwyczajna, bzu czarnego czy wiciokrzewu suchodrzewu. W fitocenozach łęgowych: bzu czarnego i derenia świdwy. Duże zwarcie warstwy krzewów niekorzystnie wpływa na rozwój runa, powodując nie tylko zubożenie gatunkowe, ale i znaczne zmniejszenie stopnia pokrycia tej warstwy.

Monotypizacja – jako forma degeneracji zbiorowisk leśnych, **widoczna jest w dominowaniu jednego lub zwykle dwóch gatunków drzew.** W grądach są to najczęściej grab zwyczajny lub dąb szypułkowy; w łęgach jesion wyniosły lub

olsza czarna. Przyczyną powstania tej formy degradacji jest wycinka drzew lub zmiany siedliskowe niepozwalające na naturalne odnawianie się zbiorowisk.

Neofityzacja – jako forma degradacji fitocenoz leśnych **powstaje na skutek wprowadzania gatunków obcych geograficznie i siedliskowo**. Są to najczęściej sosna zwyczajna, dąb czerwony i grochodrzew suchodrzew. Jest to jedna z najbardziej groźnych degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych, ponieważ zmianom ulega naturalny skład florystyczny runa, ustępując miejsca wielu uciążliwym gatunkom synantropijnym jak: bylica pospolita, glistnik, jaskółcze ziele, łopian pajęczynowaty. Opanowywanie fitocenoz leśnych poprzez gatunki synantropijne wpływa na utratę ich cech regionalnych, jak i naturalności.

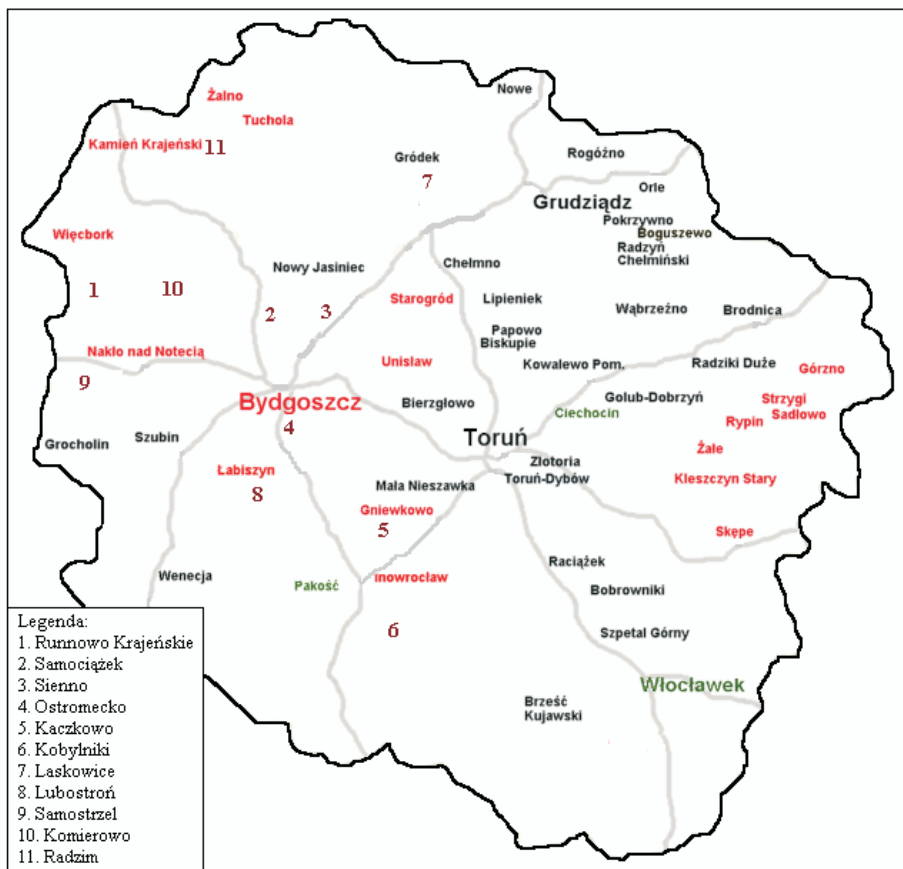
Pinetyzacja jest formą degeneracji, której nazwa wywodzi się od gatunku lasotwórczego – *Pinus silvestris* (sosna zwyczajna). Sadzenie tego gatunku na siedliskach łąkowych w parkach wiejskich wywołuje nieodwracalne zmiany zarówno florystyczne jak i siedliskowe. Gleby zbiorowisk łąkowych ulegają zakwaszeniu, a skład gatunkowy roślin łąkowych zmienia się na borowy. Tak zdegradowane zbiorowiska leśne są trudnymi do ujęcia w klasycznej systematyce fitosocjologicznej. Borowinie łąkowych uznaje się (Olaczek 1974) za najgroźniejszą formę degeneracji leśnych fitocenoz.

W badanych parkach wiejskich na terenie województwa kujawsko-pomorskiego najczęstszą formą degradacji jest fruticetyzacji, neofityzacji i pinetyzacji (tab. 1). Te formy degeneracji szczególnie dobrze widoczne są na terenie dużych powierzchniowo parków w: Ostromecku, Samostrzelu, Runowie Krajeńskim czy Komierowie.

Tabela 1. Formy degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych w parkach wiejskich woj. kujawsko - pomorskiego

Rodzaj degeneracji	Występowanie	Identyfikacja	Nazwa badanych parków (miejscowości)
Fruticetyzacja (zakrzaczenie)	Ponad 50% badanych parków	Silny rozrost warstwy krzewów. Zmiany w składzie florystycznym podszytu i runa leśnego	Kaczkowo, Ostromecko, Sienno, Samociążek, Runowo Krajeńskie
Neofityzacja (obce gatunki drzew dla siedlisk łąkowych i łągów)	Ponad 25% badanych parków	Sadzenie gatunków obcych dla właściwych siedlisk dębu czerwonego i grochodrzewu	Kaczkowo, Kobylniki, Laskowice, Radzim
Pinetyzacja (borowinie)	Ponad 20% badanych parków	Sadzenie sosny zwyczajnej na siedliskach łąkowych	Lubostroń, Ostromecko, Samostrzelu, Komierowo

Ryc. 1. Obszary badań z różnymi formami degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych w województwie kujawsko-pomorskim

Także rozwój wielu zbiorowisk synantropijnych, jak np. zbiorowisk dywanowych miejsc silnie wydeptanych: z życica trwałą i babką zwyczajną, z żóltlicą drobnokwiatową i włośnicą siną, z głowienką pospolitą i babką zwyczajną wskazują na znaczne zubożenie florystyczne fitocenoz leśnych w parkach. Proces synantropizacji jest tym większy im bardziej niewłaściwe są sposoby użytkowania szaty roślinnej parków. Podczas badań terenowych zwracano uwagę na niekorzystną tendencję zastępowania naturalnych zbiorowisk roślinnych zbiorowiskami synantropijnymi. Pokrycie roślin obcych siedliskowo wynosi nawet do 90–95%, a ich płyty spotkać można w wielu miejscach zdewastowanej roślinności (tab. 2).

Tabela 2. Zbiorowiska synantropijne zastępujące zbiorowiska naturalne w parkach wiejskich woj. kujawsko - pomorskiego

Rodzaj zbiorowiska	Gatunki budujące zbiorowisko	Miejsce występowania
Zbiorowisko z głowienką pospolita i babką zwyczajną (<i>Prunello Plantaginatum</i>)	babka zwyczajna, głowienka pospolita, wiechlina roczna, jaskier kosmaty, fiołek leśny, szczyr trwały	Silnie wydeptane drogi, ścieżki parkowe, place
Zbiorowisko z żółtlicą drobnokwiatową i włosnicą siną (<i>Galinsogo - Stetarietum</i>)	żółtlica drobnokwiatowa, włosnica sina, przetacznik perski, ślaz zaniedbany, pokrzywa zwyczajna	W pobliżu ogródków warzywnych zakładanych w parkach
Zbiorowisko z życią trwałą i babką zwyczajną (<i>Lolio - Plantaginatum</i>)	życica trwała, babka zwyczajna, pięciornik gęsi, rdest ptasi	W pobliżu zabudowań gospodarczych na terenie parków, na zaniedbanych trawnikach
Zbiorowisko z łopianem większym i bylicą pospolitą (<i>Arctio - Artemisietum vulgaris</i>)	łopian większy, bylica pospolita, jasnota biała, pokrzywa zwyczajna, łopian pajęczynowaty i mniejszy	Miejsca zdewastowane w pobliżu gromadzenia odpadków i wyrzutu ścieków

Wpływ na zmiany florystyczne badanych zbiorowisk leśnych – oprócz wymienionych form ich degradacji i silnych procesów synantropizacji szaty roślinnej – mają również prowadzone sztuczne nasadzenia drzew na dużych powierzchniach. Dotyczy to szczególnie takich gatunków drzew jak kasztanowca zwyczajnego czy buka zwyczajnego, wykorzystywanych głównie do nasadzeń w alejach parkowych lub dojazdowych drogach do parków. Drzewa te sadzone pojedynczo na obszarze parków wiejskich na siedliskach grądów są przyczyną degradacji fitocenozy leśnych, co uwidacznia się szczególnie w zanikaniu warstwy krzewów (parki w miejscowościach: Kruśliwiec, Ostromecko, Żerniki). Tego typu zabiegi nieuchronnie prowadzą do zmian cech charakterystycznych zbiorowisk leśnych.

Wnioski

1. Badania nad degradacją leśnych zbiorowisk roślinnych występujących w parkach wiejskich wykazały obecność wielu form degradacji wpływających niekorzystnie na przyrodniczą wartość szaty roślinnej parków. Zbiorowiska naturalne lub o cechach zbliżonych do naturalnych zajmują niewielkie powierzchnie głównie w

tych parkach, które są usytuowane w pobliżu terenów leśnych (parki w Grochowinie, Lubostroń, Ostromecku, Samostrzeli i w Sartowicach).

2. Ze zbiorowisk leśnych największą powierzchnię zajmują grądy, które wykształciły się w postaci dwóch zespołów: grądu środkowo - europejskiego (*Galio Silvatici Carpinetum*) i grądu subkontynentalnego (*Tilio Carpinetum*). Mniejsze powierzchnie w parkach zajmują zbiorowiska łęgowe: łęg jesionowo-wiązowy (*Filario Umetum Campestris*) i łęg wierzbowo - topolowy (*Salici Populetum*).

3. Formy degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych: fruticetyzacji, cespityzacja, monotypizacji, pinetyzacji są rezultatem nieprawidłowej działalności człowieka: przerzedzania drzewostanów parkowych, niszczenia podszytu, mechanicznego uszkodzenia runa, protegowania jednego gatunku drzew, wprowadzania sosny zwyczajnej na siedliska grądowe lub gatunków obcych siedliskowo. Procesy degeneracyjne zagrażają szczególnie fitocenozy uboższym florystycznie: grądom niskim i zbiorowiskom łęgowym. Nierzadko procesy degeneracji zbiorowisk leśnych wspierane są przez synantropizację, co ma wpływ na zamieranie rodzimej flory leśnej.

4. Długoletnie i niewłaściwe gospodarowanie człowieka w parkach jest przyczyną przekształcania się wielu naturalnych lub zbliżonych do naturalnych zbiorowisk roślinnych w zbiorowiska zaroślowe, okrajkowe czy ruderalne. Zły stan szaty roślinnej parków wiejskich wymaga stworzenia nowych rozwiązań pomiędzy administracją do spraw ochrony przyrody, planowaniem przestrzennym a bezpośrednimi użytkownikami parków.

5. Proponuje się niezależnie od stopnia zniekształcenia szaty roślinnej parków określenie ich podstawowych funkcji oraz odpowiednich sposobów zagospodarowania. W kryteriach wartościujących parki dla ich adaptacji bardzo ważnym elementem jest uwzględnienie aktualnego stanu zachowania szaty roślinnej. Większość z badanych parków wiejskich, które utraciły cechy kompozycyjne szaty roślinnej po uporządkowaniu powinny pełnić funkcje rekreacyjne. Parki o dobrze zachowanych zbiorowiskach roślinnych i jednoczesnych walorach historycznych winny pełnić funkcje turystyczne i kulturowe, np. Ostromecko, Lubostroń, Grocholin. Część z parków, na obszarze których pozostały fitocenozy leśne o cechach naturalnych (Runowo Krajeńskie, Sartowice, Samostrzel) mogą pełnić funkcje naukowe i dydaktyczne. Parki silnie zaniedbane lub zdewastowane należy odpowiednio zagospodarować w celu regeneracji zespołów leśnych przez posadzenie drzewostanu zgodnie z pierwotnym siedliskiem.

6. Wykorzystanie wyników badań geobotanicznych prowadzonych w parkach wiejskich jest niezbędnym elementem w praktyce ochroniarskiej i planistycznej na

rzecz ochrony szaty roślinnej tych obiektów uznanych za przyrodnicze i kulturowe dziedzictwo.

Literatura:

- Bogdanowski I., 1978. *Historia ogrodów*, PWN.
- Dombrowicz M., 1993. *Parki wiejskie województwa bydgoskiego. Studium geobotaniczne*, Wyd. WSP w Bydgoszczy.
- Faliński J.B., 1966 a. *Próba określenia zniekształceń fitocenozy. System faz degeneracyjnych zbiorowisk roślinnych*, Ekologia Polska Seria B. 12.
- Faliński J.B., 1966 b. *Degeneracja zbiorowisk roślinnych lasu miejskiego w Iławie*. Materiały Zakładu Fitosocjologii stosowanej UW, nr 13.
- Kurowski J., 1979. *Bory i lasy z antropogenicznie wprowadzona sosną w dorzeczach środkowej Pilicy i Warty*. Acta Uniwersytet Łódzki ser. 2.
- Majdecki C. 1965. *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa.
- Ołaczek R., 1972 a. *Formy antropogeniczne degradacji leśnych zbiorowisk roślinnych w krajobrazie rolniczym Polski*, Wyd. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Ołaczek R., 1972 b. *Parki wiejskie ostoją rodzimej flory leśnej*, Chrońmy Przyrodę Ojczystą nr 28.
- Ołaczek R., 1974. *Etapy pinetyzacji grądów*, Phytocoenosis nr 3/4.